

Відповідно до рекомендацій МОШПО у школах і дошкільних закладах області оформлені (оновлені) куточки, стенди, де представлені твори видатного педагога, література про нього, матеріали педагогічних читань, науково-практичних конференцій, матеріали з досвіду роботи педколективів, педпрацівників з питань творчої реалізації педагогічних ідей В.О.Сухомлинського в умовах модернізації освіти.

Творчими здобутками впровадження проекту «Школа В.О. Сухомлинського – школа XXI століття» стали:

- збірник матеріалів науково-практичної конференції «Педагогічні ідеї В.О.Сухомлинського – орієнтири школи XXI століття»;

- методичний посібник для вчителів «Педагогічними стежинами В.О. Сухомлинського»;

- науково-методичний посібник для вчителів, слухачів курсів підвищення кваліфікації «Казка – колиска думки»;

- урок для вчителів з елементами тренінгу «Серце віддаю дітям»;

- батьківські дебати «Наші сімейні традиції»;

- методичні посібники з впровадження досвіду вчителів початкових класів і вихователів дошкільних навчальних закладів тощо;

- методична збірка за результатами тижня «Чарівний світ казок усіх вітає».

Отже, практика нашої роботи показала, що така організація вивчення педагогічного досвіду В.О.Сухомлинського стимулює звернення вчителів до наукових джерел, першоджерел видатного педагога, підсилює прагнення до набуття теоретичних знань для отримання відповідей на поставлені питання, розвиває аналітичні здібності педагогів, сприяє правильному використанню інформації, відпрацьовує самостійність і ініціативність в рішеннях. Аналіз літературних джерел В.О.Сухомлинського формує в учителів особистісно-професійні якості гуманного педагога, а саме: інтерес до внутрішнього світу дитини; турботу про його щасливе життя; повагу неповторної індивідуальності дитини як людини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антоненко М. Я. Славний український педагог-гуманіст / М. Антоненко // Педагогіка і психологія. – 2003. – №2. – С. 36 – 44.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 3.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2.
4. В. О. Сухомлинський – майбутньому педагогу: Наук.-метод. посібник [Текст] / За ред. професора В.Д. Будака, професора Пехоти О. М. – Миколаїв, 2004. – 260 с.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям [Текст] / В. Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – 243 с.

УДК 37.035.3

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ПАВЛИСЬКОЇ ШКОЛИ

Лідія ПИРОЖЕНКО (Київ)

У статті розкривається роль матеріальних і не матеріальних складових освітнього середовища Павлівської школи 60-х рр. ХХ ст., які так чи інакше впливали на формування творчої особистості дитини, конструювання нею свого власного внутрішнього змісту освіти.

Ключові слова: творча особистість, освітнє середовище, друга програма, зміст освіти.

В статье анализируется влияние материальных и не материальных составляющих образовательной среды Павлівской школы на формирование творческой личности ребенка, конструирование ею собственного внутреннего содержания образования.

Ключові слова: творча особистість, освітнє середовище, друга програма, зміст освіти.

Заснований, започаткований і впроваджуваний у Павлівській школі педагогічний експеримент був спрямований на „якісно новий результат освіти та виховання дітей” [7, с.7]. Для досягнення цього якісно нового результату педагог створив *цілісну педагогічну систему*, у центрі якої – особистість дитини як самоцінність і мета навчально-виховного процесу. Провідними ідеями його системи, за словами О.Сухомлинської „виступають гуманізація, природовідповідність і

демократизація всієї життєдіяльності дитини” [8, с.62].

Василь Олександрович відтворив „реальний зразок особистості, наділив її живими думками й почуттями, визначив її вчинки та дії. При цьому обґрунтував шляхи, засоби й методи формування ідеальної людини у відповідності із цілями соціалістичного суспільства, з врахуванням вікових, психологічних, статевих особливостей розвитку дитини. Ці особливості він розглядав у тісній єдності із соціальною дійсністю, з

врахуванням об'єктивних і суб'єктивних, активних і пасивних факторів виховання" [5, с. 303].

На досягнення цієї мети він спрямовував діяльність учителя, зміст і організацію процесу навчання, створивши цілісну педагогічну систему формування всесторонньо розвиненої особистості. Говорячи про виховання всебічно розвиненої, гармонійної, творчої особистості, Василь Олександрович, на відміну від офіційної педагогіки, мав на увазі, передусім, людину з міцним моральним стрижнем. Бо "без моральної чистоти втрачає смисл усе – освіта, духовне багатство, трудова майстерність і фізична досконалість" [10, с.72].

У системі діяльності Павлівської школи розумове виховання, моральність і етика, емоції, праця, природа (краса) – „сталі константи структури образу школи... Така система мала відкритий характер і тяжіла до самоорганізації і самовдосконалення: у ній з часом з'являлись нові структурні елементи, а існуючі – виконували нові функції (наприклад, праця). Вона весь час співвідносила свої завдання з потребами дитини й навколишнього середовища, відповідала на його запити" [7, с. 342-343].

Василію Олександровичу вдалося в межах радянської парадигми освіти обґрунтувати та реалізувати на практиці гуманістичну та демократичну за своєю сутністю систему навчання й виховання. Ядром цієї системи, за словами М. Богуславського, стали: щирий, напружений інтерес до особистості дитини, використання різних прийомів активізації пізнавальної діяльності школярів, органічна єдність урочної та позаурочної діяльності, акцент на вихованні громадянських ідеалів, дружні довірливі стосунки з вихованцями, наукові дослідження на пришкольній ділянці тощо [2, с. 6]. У різні вікові періоди розвитку дитини перевага надавалась тій чи іншій складовій цієї системи.

Характерною особливістю розбудованої В. Сухомлинським системи навчання й виховання були: наявність двох програм навчання, виплекане і структуроване освітнє середовище як складова змісту навчання, спрямованість на виховання всебічно розвиненої високоморальної, творчої особистості; єдність змісту та процесу навчання і виховання дитини, класної та позакласної діяльності; залежність відбору, структурування та реалізації змісту освіти від індивідуальних, вікових та гендерних особливостей учнів.

Василь Олександрович вважав однією з важливих передумов активної, творчої діяльності в процесі навчання „зв'язок думки з першоджерелом – явищем, з причинно-наслідковими зв'язками між явищами. Треба, щоб здатність мислити й результати трудової діяльності – переконаність в об'єктивній

закономірності явищ природи та суспільства набувались насамперед на підставі спостережень над предметами та явищами навколишнього світу" [11, с. 117]. Таким чином, середовище, що оточувало дітей у їх повсякденному житті, перетворювалось у складову змісту освіти і підлягало вивченню та осмисленню.

Василь Сухомлинський був упевнений, що середовище здатне стимулювати активність у навчанні. На думку педагога, виховують „не лише людські стосунки, не тільки приклад і слово старших, не тільки традиції, що дбайливо зберігаються в колективі, а й речі – матеріальні й духовні цінності. Виховання середовищем, обстановкою, створеною самими учнями, речами, що збагачують духовне життя колективу, – це, на наш погляд, одна з найтонших сфер педагогічного процесу" [Павлівська середня школа, т.4, с. 89]. Сукупність факторів шкільного життя, що здійснюють як прямий так і опосередкований вплив на становлення школяра Василь Олександрович називав „фоном" [13].

Аналізуючи складові другої (додаткової) освітньої програми в Павлівській школі ми будемо користуватись поширеним у сучасній педагогічній науці терміном „освітнє середовище", під яким будемо розуміти „природне чи штучно створене соціокультурне оточення учня, яке містить різні види засобів і змісту освіти, здатні забезпечити продуктивну діяльність учня" [18, с. 188]. Згідно середовищного підходу (А.Хуторської), зміст освіти учня трактується як засіб його власної самореалізації. Кожен учень в результаті діяльності конструє свій власний внутрішній зміст освіти, а умовою створення такого продукту творчості дитини є заданий зовні зміст освіти, поданий у формі структурованого освітнього середовища. Таким середовищем, наприклад, у М. Монтесорі були штучно створені засоби навчання (рамки, вкладиші тощо), у С. Шацького – соціум, що оточував школу. У В. Сухомлинського, на думку М. Біблока, таким середовищем були „професійна роль учителя, міжособистісне спілкування, шкільні будинки і приміщення, позашкільне середовище, організаційні умови, зміст освіти і виховання" [1].

Російський соціолог М. Макарова складовою освітнього середовища вважає атмосферу, дух, уклад школи, які, на її думку не менш ніж перелік навчальних предметів визначають освіту [4, с. 111 – 123]. О. Петренко, аналізуючи процес гендерної соціалізації школяра, до складових освітнього середовища Павлівської школи віднесла „явища, речі, які в школі набули особливого смислу (знаки, символи, стіннівки і т.д.) і пам'ять школи (шкільний музей, стенди з іменами медалістів школи та інші атрибути

матеріально зафіксованої історії школи” [6, с.95].

Аналізуючи освітнє середовище Павлівської школи як складову змісту освіти, засіб формування творчої особистості ми будемо розглядати усі як матеріальні (шкільні будинки і приміщення, їх оформлення, шкільний музей, дослідну ділянку, позашкільне середовище тощо) так і не матеріальні (організаційні умови, шкільні свята, традиції, дух, уклад школи, міжособистісне спілкування тощо), які так чи інакше впливали на конструювання школярами свого власного внутрішнього змісту освіти.

Так, у дошкільний період та у перші роки навчання неодмінною складовою змісту у Павлівській школі було природнє середовище. Відвідуючи уроки, Василь Олександрович помітив, що відповіді учнів були неповними, сірими і невиразними, в їх свідомості деякі слова і словосполучення не пов'язувались з конкретними образами, предметами чи явищами оточуючого світу. Причиною цього педагог вважав те, що вчителі не вчать дітей думати, уже з першого шкільного дня закриваючи перед ними двері у навколишній світ. А це означає, що діти ніколи не зможуть більше почути пісню жайворонка, злагоджений хор коників, відчутти в повітрі пахощі степових трав. Їм залишаться тільки завчати невиразні сухі речення, лише віддалено пов'язані з цим прекрасним світом. Таким чином, Василь Олександрович почав проводити уроки-роздуми на природі, щоб стимулювати розумові здібності дітей, спонукати їх до творчої діяльності. Урок за уроком він став виводити учнів на природу – до лісу, в поле, на берег річки – до цих невичерпних джерел знань. У спілкуванні з природою він виховував спостережливість у дітей, заохочуючи їх записувати побачене, почуте та свої відчуття. На уроках, що тренували мислення, учні обговорювали причини та наслідки природних явищ, процеси, що відбуваються в живій та неживій природі. В оточуючому світі вони шукали причинно-наслідкові зв'язки і писали невеличкі оповідання та складали казки. Завдяки такому навчанню мислення дітей ставало поступово ясним і змістовним, лексика виразною і емоційно забарвленою, мова – живою [15, с. 169].

Василь Олександрович прагнув, щоб „перш ніж розгорнути книгу, прочитати по складах перше слово, діти прочитали сторінки найпрекраснішої в світі книги – книги природи” [15, с. 33]. „Книга природи” у Василя Олександровича – це не просто об'єкт вивчення, підручник, що його діти, потроху просуваючись, пізнають за певною програмою. „Книга природи” – це джерело знань, живий організм, який змінюється в залежності від настрою дітей,

перетворюється в казковий світ пізнання, мислення. Світ, де дитина, ще не розпочавши ознайомлення зі змістом, передбаченим шкільному програмою, вчилася самостійно здобувати знання, відкривала для себе не пізнане, знайомила з джерелами і явищами, що її оточували в повсякденному житті. Отже, природа у В. Сухомлинського – це частина буття дітей, величезної ваги виховний фактор, що впливає на весь навчально-виховний процес.

Підкреслюючи необхідність постійного оволодіння знаннями як неодмінну умову усестороннього розвитку дитини 6-10 років В. Сухомлинський поклав на перше місце ідею „створення духовно-інтелектуального фону, де особистість дитини набуває певної автономії і незалежності” [9, с.112]. Цьому сприяли і заняття на природі, в „зелених класах”, і складання збірки „книги природи” тощо. Створений Василем Олександровичем педагогічний простір, освітнє середовище були покликані формувати в дитини особистісне емоційне ставлення до себе, до природи, до навколишнього світу, дарувати їй радість пізнання, „відкриття світу”, єднання з навколишнім середовищем [15, с. 45].

Педагог підкреслював значення розвитку емоційно-чуттєвої сфери, поєднавши її розвитком мислення (і відповідно навчанням). Василь Олександрович поставив завдання активізувати через емоції й, відповідно, інтерес, допитливість, увесь процес розумового виховання, тобто керувати увагою школярів [7, с. 333]. У працях В. Сухомлинського значна увага приділена впливу навчання на емоційний розвиток учнів, який він вважав найважливішою передумовою успіху в навчанні.

Говорячи про потребу емоційного забезпечення процесу засвоєння навчального змісту, В. Сухомлинський неодноразово наголошував, що для розвитку пізнавальних сил школяра, особливо молодшого, необхідно частіше враховувати емоціогенний фактор навчального змісту і методики, відкривати перед учнями „чудесний світ” у красі живих барв, яскравих звуків, у казці та грі. Це розкриває серце дитини, викликає прагнення робити людям добро. Духовним знаряддям творчості і розвитку є емоційна насиченість дитячого сприймання. „Я глибоко переконаний, – підкреслював Василь Олександрович, – що без емоційного піднесення неможливий нормальний розвиток клітин дитячого мозку: в моменти напруженості, піднесення, захоплення відбувається посилене живлення кори півкуль...Я тисячу разів переконувався: без поетичного, емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини”, – наголошував Василь Олександрович [15, 48-50]. Таким чином, В. Сухомлинський вважав емоційну насиченість

навчання неодмінною умовою повноцінного розумового виховання учнів. Педагог розглянув проблему комплексно і системно, поставивши вимогу емоційної насиченості змісту навчання, процесу навчання, освітнього середовища тощо. Інакше кажучи, досвід емоційно-ціннісного ставлення ставав складовою власної, створюваного кожним учнем у взаємодії з освітнім середовищем, освітнього продукту.

Емоційній насиченості процесу навчання і виховання сприяли традиції, які пронизували всі напрями роботи школи і ставали складовою змісту навчання, емоційно та духовно збагачуючи його. Традиційні для Павлівської школи „Свято матері”, „Свято дівчаток”, „Свято квітів”, „Свято птахів”, „День невідомого героя”, „Тиждень саду” тощо сприяли вихованню учнів, спонукали їх до творчої діяльності. Активна участь дітей у організації та проведенні цих традиційних заходів сприяла формуванню умінь та навичок, необхідних у подальшому житті.

Програма навчання в єднанні з природою, пронизуючи весь навчально-виховний процес, з часом перетворилась у Павлівській школі на одну з основних складових змісту початкового навчання. Поряд з оволодінням обов'язковим змістом початкової освіти, вивченням арифметики та простих граматичних правил діти отримували знання та здобували вміння, емоційна насиченість та глибина яких робила їх незамінними для розумового і морального розвитку. На відміну від офіційної початкової освіти, через уніфікований зміст якої дитина засвоювала певне коло знань та знайомилась з класовою ідеологією, у Павлівській школі, навчали не лише „читати, писати, рахувати, мислити, пізнавати світ, багатства науки і мистецтва” [11, с. 88]. Тут вчили жити, діяти, мислити, творити, проявляти самостійність у вирішенні різноманітних дитячих проблем – від вибору теми малюнка чи казки, до визначення напрямку позакласної діяльності.

Василь Олександрович прагнув, щоб з кожним роком все більш помітними для кожної молоді людини були зміни в оточуючому її середовищі. Усвідомлення того, що все це створено власними руками є, на думку педагога, могутнім стимулом до нової праці, сприяє активному включенню в життя суспільства. Проте, наскільки значущим для соціалізації учнів невеличкої сільської школи був цей досвід, свідчать її випускники, переважна більшість яких досягла значних успіхів у різноманітних сферах діяльності. Трудовий ритм життя учнівського колективу мав стати, на думку Василя Олександровича, важливою, незамінною складовою освітнього середовища, що сприятиме інтелектуальному збагаченню особистості. Залучення учнівської молоді до суспільно значимих видів трудової діяльності дасть змогу

їм зрозуміти суть виробничих відносин, розстановку сил, що виникає між учасниками виробництва. Такий досвід зорієнтує учнів на постійні пошуки шляхів самовизначення.

Перше, що бачила дитина, яка прийшла до Павлівської школи – це цікаві справи, якими зайняті всі без виключення. У кожного учня є свій куточок для улюбленої праці, своя улюблена справа, є старший товариш, праця якого є зразком. Учні приходять до школи, де не лише вчителі, а й оточення розповідає про світ, у якому вони живуть – про різні явища живої та неживої природи. Діти бачать плідні ниви та пасовиська і засмічені пустирі. Підведення дітей до необхідності творчого застосування знань має результатом не лише вирощений на, здавалося б, безплідних раніше землях сад, а могутню мотивацію для подальшого поглиблення знань. Діти захочуть дізнатись більше: як підготувати землю для висадки різних культур, як підвищити врожайність, як запобігти хворобам та уникнути шкідників. Розуміння того, що навіть така, здавалося б нескладна справа, як посадка дерева, потребує ґрунтовних знань, робить працю творчою і цікавою, стимулює прагнення до навчання та самостійних наукових досліджень.

Таким чином, освітнє середовище у системі діяльності Павлівської школи складало комплекс взаємозв'язку навчального, природного, соціального, ігрового, господарського, інформаційного середовищ, було неодмінною складовою змісту та процесу навчання. Більше того, у педагогічній системі В. Сухомлинського взаємозв'язок дитина – оточуюче середовище виходив за межі взаємодії як навчального процесу. Освітнє середовище було як джерелом пізнання, так і результатом освітніх зусиль учня, частиною його особистого освітнього продукту, що свідчило про розбудову змісту освіти спрямованого на забезпечення формування творчої особистості учня.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Библюк М. Прихована програма школи Василя Сухомлинського / М. Библюк // Шлях освіти. – 2004. – № 1. – С. 41–45.
2. Богуславский М. Динамика целеценностных смыслов воспитания в педагогической системе В. А. Сухомлинского / М. В. Богуславский // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Випуск 78 (1). – Кіровоград, 2008. – 276 с.
3. Богуславский М. В. Василий Александрович Сухомлинский: цели и смыслы воспитания / М. В. Богуславский // Нар. образование. – 2008. – № 9. – С. 261–266.
4. Макарова М. Н. «Скрытый учебный план» как проблема социологии образования / М. Макарова // Вестник Удмуртского университета. Социология и философия. – 2003. – С. 111–123.
5. Петренко О. Б. Гендерний вимір шкільної освіти в Україні (XX століття): монографія

// О. Б. Петренко. – Рівне: РДГУ, видавець Олег Зень, 2010. – 530 с.

6. Петренко О. Б. Традиції Павлівської середньої школи часів В. О. Сухомлинського як фактор гендерної соціалізації школярів / О. Б. Петренко // Наук. зап. Сер. Пед. науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 78 (1). – С. 93–98.

7. Сухомлинська О. В. Школа В. О. Сухомлинського в Павлівці (50–60-ті рр.) / О. В. Сухомлинська // Нариси з історії розвитку авторських навчально-виховних закладів в Україні (кінець XIX–XX ст.) / О. В. Сухомлинська. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – С. 342–343.

8. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К.: АПН, 2003. – 68 с.

9. Сухомлинська О. В. О. Сухомлинський і проблеми дитинства / О. Сухомлинська // Наука і освіта. – 2001. – № 5. – С. 111–112.

10. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 55–206.

11. Сухомлинський В. О. Формування комуністичних переконань молодого покоління /

В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 7–148.

12. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 7–392.

13. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 393–625.

14. Сухомлинський В. О. Навчання і виховання в єдиний потік / В. О. Сухомлинський // Рад. шк. – 1963. – № 11. – С. 11–20.

15. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 7–282.

16. Сухомлинський В. О. Сто порад учителів / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 419–655.

17. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283–582.

18. Хуторской А. В. Современная дидактика : учеб. для вузов / А. В. Хуторской. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.

УДК 372.211.24

ВИХОВАТЕЛЬ І ДИТИНА У КОНЦЕПЦІЇ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Тамара ПОНІМАНСЬКА (Рівне)

Проаналізовано поняття «педагогічна взаємодія» у системі гуманістичного виховання В. Сухомлинського. Розкрито значення і типи педагогічної взаємодії вихователя і дітей старшого дошкільного віку. Гуманістична особистісна професійна позиція педагога розглядається як основа педагогічної взаємодії.

Ключові слова: дитина, вихователь, педагогічна взаємодія, гуманістичне виховання, гуманістична особистісна професійна позиція.

Проаналізовано понятие «педагогическое взаимодействие» в системе гуманистического воспитания В. Сухомлинского. Раскрываются значение и типы педагогического взаимодействия воспитателя и детей старшего дошкольного возраста. Гуманистическая личностная позиция педагога рассматривается как основа педагогического взаимодействия.

Ключевые слова: ребёнок, воспитатель, педагогическое взаимодействие, гуманистическое воспитание, гуманистическая личностная профессиональная позиция.

Постановка проблеми. Духовно-моральний стан сучасного суспільства викликає глибоку стурбованість. Соціологи, психологи, педагоги з тривогою відзначають зростання значущості особистої вигоди, зневаження гідності людини, девальвацію цінності моральних взаємин, применшення соціальної відповідальності. Найбільш небезпечним є те, що явища, які віддзеркалюють означені тенденції, з кожним роком виявляються не як виняткові, а поширюються і, на превеликий жаль, усталюються. Зростає негатив у соціальних взаєминах, що засобами масової інформації подається як звичайні «буденні» факти прийнятного життя. Особливо багато ризиків у сучасному світі виникає стосовно маленької дитини, на фізичному, психічному та

соціальному здоров'ї якої негативно позначаються:

- чинники ціннісної невизначеності і швидкої зміни соціальної ситуації розвитку;
- збільшення обсягу і характеру інформаційного потоку, в якому знаходяться діти, які без належної уваги батьків та педагогів все більше підпадають під вплив засобів масової інформації, виникає небезпека формування спотвореного уявлення про світ, в якому моральні цінності поступаються матеріальним інтересам;
- нестабільність складу сімей і послаблення родинних зв'язків,
- збіднення різновікових зв'язків у дитячому товаристві.

Проблема гуманізації дошкільної освіти є пріоритетною серед проблем освітянської галузі,